

KÖZÖSSÉGI MŰVELŐDÉS – VALÓDI LEHETŐSÉG-E A KULTURÁLIS ÁGAZATBAN?

Brachinger Tamás

Kulcsfogalmak: helyi társadalom, társadalmi részvétel, településközösség, közösségi művelődés.

Bevezető

Hazánkban – a tapasztalatok szerint – nagy várakozásokkal tekintenek a „nagy társadalmi kísérletek” elé, legalábbis az érintettek körében. Ezeknek a reformtörekvéseknek a közös vonása, hogy kevésbé veszik figyelembe a társadalom készségeit, nyitottságát, hozzáállását, „felkészültségét” a változások fogadására, ad absurdum a folyamatokban való tevőleges részvételre, a változások szükségességének interpretációjára, a processzusokkal való azonosulásra. A törekvések be- és elfogadásának hiányában, rendre kudarcossá válnak a szándékok, az atomizált társadalomnál viszont apátiát tapasztalhatunk. Így a változtatási szándék – amennyiben mégis sikerül annak jogi, gazdasági (költségvetési) és politikai alapjait megteremteni – kivitelezése féloldalassá válhat, hiszen a szubjektív feltételek rendre hiányozhatnak. Az ismertetésre kerülő közösségi művelődés, amely az évtizedekig közművelődésként számon tartott – alapvetően eddig is a lokalitásban érvényesülő – feladatellátás „helyébe lépne”, még nagyobb mértékben támaszkodva a településközösségek cselekvőképességére, a helyi kezdeményezésekre, a társadalmi részvételre. Az 1997. évi CXL. törvény 2012 októberében történt módosítása egyébként továbbra is a közművelődési feladatokról rendelkezik. Ezzel együtt a szakmai kánonban – a kulturális kormányzatnál, a Nemzeti Közművelődési Intézetnél, továbbá a felsőoktatási szakemberképzés adekvát területeinek átalakításánál, valamint a szakmai nyilvánosságban – a közösségi művelődés kanonizálása valósul meg. A szakpolitikai, szervezeti átalakítások tehát ebbe az irányba mutatnak. Ezzel egyidejűleg viszont – álláspontom szerint – olyan tendenciák érvényesülnek, érvényesültek, a közhatalmi, államigazgatási szférában és az önkormányzati szférában, továbbá a civil szervezetek támogatási rendszerének átalakításában, amelyek nem erősítik a kulturális feladatellátás állami és nem állami szereplőinek közösségi művelődés irányába tett erőfeszítéseit. További faktor: a társadalom vajon megfelelő „állapotban” van-e az intenzív participáción alapuló helyi cselekvések kivitelezéséhez?

Előfeltevéseim

Korábbi, a helyi közösségekre, a lokális civil társadalomra irányuló – aktivitásukat, cselekvőképességüket vizsgáló – adatgyűjtéseim alapján (is) fogalmaztam meg két hipotéziseimet:

- A hazai települési rendszer fragmentáltságából, az önkormányzati rendszer majd negyedszázados előzményeiből, a települések eltérő fejlettségéből adódóan a közösségi művelődés szubjektív garanciái nem ekvivalensek az egyes helyi társadalmak, településközösségek relációjában.
- Az állampolgári valamint a társadalmi részvétellel, továbbá a közbizalom minőségével kapcsolatos nemzetközi komparatív vizsgálatok, valamint hazai kvantitatív és kvalitatív adatgyűjtések alapján a hazai állapotokat egyáltalán nem tekintem optimálisnak.

A téma szempontjából adekvát fogalmak

A helyi társadalom, mint a közösségi művelődés kontextusa

A helyi társadalom a helyi közösségek létezésének, így a közösségi művelődés érvényesülésének, hatást kifejtő tevékenységének közvetlen közegét adja. A lokális közösségek integrációja erősen függ a közös szokásoktól, történelmi tradícióktól, az esetleges szubkultúrák érvényesülésétől, a „külső fenyegetettség” számtalan forrásától, a helyi társadalom összetételétől (Brachinger, 2010). Bánlaky Pál „szigorú” kritériumokat említ a helyi társadalom leírásában:

- ...a helyi társadalom alapja egy térben (földrajzilag) jól körülhatárolható egység. Általában egy település(rész).
- Viszonylag állandó, egy adekvát lélekszámot meg nem haladó népesség. Az állandóság is, a nem túl nagy számosság is azért fontos, mert csak ezek teszik lehetővé a személyes (face to face) kapcsolatok hálózata kialakulását. A határértékek: viszonylagos állandóság akkor áll fenn, ha a lakónépesség meghatározó hányada legalább másfél generációnyi időtartamban a településen él. A lélekszám esetében: alsó határ gyakorlatilag nincs, felső határ (nagyon sok tényezőtől függően) 30–40 ezer fő.
- A személyes kapcsolatok hálózata egyben a helyi (társadalmi) viszonyrendszer kialakulását is jelenti; a legfontosabb részelemek (akár külön kritériumokként is említhetők volnának): az információs hálózat (amely dominánsan informális jellegű), a (helyi) gazdasági viszonyok, és nem utolsósorban a helyi hatalmi struktúra.
- Fontos kritérium, hogy legyen egy közös történet, amelynek alapján létrejöhét a hagyományok, a helyi szokások köre, alkalmasint és az előzőekre építve, azokból táplálkozva egy helyi érvényű érték- és normarend.
- Végül mindezek alapján kialakul(hat) a helyi társadalom embereinek a Mi-tudata; az összetartozás, az odatartozás érzései (Bánlaky, 2005. 42.o.).

A településközösség

Az angolszász szakirodalomban az ötvenes-hatvanas évek fordulóján jelenik meg a Community Study a politikatudomány, a szociológia részeként. Egyre nyilvánvalóbbá válik a moral community és a resident community megkülönböztetésének szándéka.²

Roland Warren szerint a közösség akkor „létezik”, ha az alábbi öt funkciónak megfelel:

1. A szocializációs funkció, amelyen keresztül a közösség bizonyos értékeket olt tagjaiba.
2. A gazdasági boldogulás funkciója, amellyel a közösség jövedelemszerzési lehetőséget biztosít tagjainak.
3. A társadalmi részvétel funkciója, amellyel az egyén eleget tesz a közösségi élet iránti általános igénynek.
4. A társadalmi kontroll funkciója, amellyel a közösség értékeinek, normáinak betartására ösztönzi az egyént.
5. A kölcsönös támogatás funkciója, amellyel a közösség tagjai megvalósítják azokat a feladatokat, amelyek túl nagyok, vagy túl sürgősek ahhoz, hogy az egyének önmagukban megoldhatnák azokat (Warren, 1957. 8-11.o.).

Esetünkben különös jelentőséggel bír a 3. funkció érvényesülésének vizsgálata, hiszen a helyi közösségek, lokális civil szerveződések adják a kereteit az egyének társadalmi reprezentációhoz. Egyházaimegközelítésszerintközvetítő-,integrációs-és közösségteremtő funkcióval kell rendelkeznie egy optimálisan működő településközösségnek (*Harkai, 2006*).

A közösségfejlesztés

A közösségfejlesztés a 19. század végén és a 20. század elején, az Amerikában robbanásszerű településfejlődés körülményei között kapta a döntő lökést a szakmává szerveződéshez. Hasonló törekvések, főleg a II. világháború utáni kölcsönhatások révén, Európában is megerősödtek és fokozatosan intézményesültek. Hazánkban – az adekvát társadalmi viszonyok hiányában – meglehetősen későn – a hetvenes években jelenik meg a szakirodalomban illetve a közművelődés kísérletező gyakorlatában. A hazai definíció szerint „a közösségfejlesztés (community development), vagy közösség-szervezés (community organisation) elsősorban települések, térségek, szomszédságok közösségi kezdeményező- és cselekvőképességének fejlesztését jelenti, amelyben kulcsszerepe van a polgároknak, közösségeiknek és azok hálózatainak, valamint a helyi szükségletek mértékében a közösségfejlesztőknek is, akiknek bátorító-ösztönző, informáló, kapcsolatszervező munkája életre segítheti, kiegészítheti vagy megerősítheti a meglévő közös-ségi erőforrásokat” (*Varga és Vercseg 1998. 22.o.*).

A közösségi felmérés gyűjtőmódszerének kidolgozása a Közösségfejlesztők Egyesületéhez köthető és alkalmazására a kilencvenes években került sor 15 hazai kistelepülésen. A közösségi felmérés lényegében egy *gyűjtőmódszer*, egy bonyolult, többfejezetes fejlődési folyamat. A módszer alkalmazásával a *helyi cselekvés* megindítása a cél. A polgárok aktivizálása annak érdekében, hogy minél több helyi embert bevonjanak saját problémái feltárásába, szomszédjai és környezete megismerésébe, továbbá a cselekvőkedv, a szolidaritás és felelősségérzet felébresztése is cél (*Brachinger, 2010*). A szóban forgó kezdeményezések utóéletét tekintve kiderült, hogy miután a „szakemberek” kiléptek a folyamatból – ami egyébként etikai és szakmai elvárás – a helyi cselekvés intenzitása gyengült, a részvétel társadalmi megítélése devalválódott vagyis a fenntarthatóság – megfelelő társadalmi fundamentumok hiányában – nem valósult meg.

A közösségfejlesztésről úgy tartják, hogy az a települések, szomszédságok fejlődésének emberi komponensét adja.

A közösségi művelődés fogalma

A közösségi művelődés fogalmát expressis verbis először a közösségfejlesztők használják az alábbiak szerint: „a meglévő és újratermelődő igazságtalanságok mérséklésére lényegében egy széles értelemben felfogott *közösségiművelődést* állítunk fejlődés-konceptiónk középpontjába, azért, hogy az emberek tudatosabbak legyenek, látókörük szélesedjen, cselekvőképességük növekedjen, mert az atomizált és közönyössé tett tömegek kiszolgáltatottsága és függése az azzal visszaélő, azt kihasználó érdekcsoportoknak kedvez” (*Varga-Vercseg 1998. 58-59.o.*). A kurrens értelmezéshez először célszerű a kormányzat szakpolitikai koncepciójában fellelhető magyarázatot bemutatni, majd egy, a kánonba sorolható szakember definícióját kiemelni. „A MAGYAR KÖZMŰVELŐDÉS SZAKPOLITIKAI KONCEPCIÓJA” című dokumentum, amely a jelenlegi nevén Emberi Erőforrások Minisztériuma (EMMI) Kulturális Államtitkársága koordinálásával készült, a következőképpen fogalmaz:

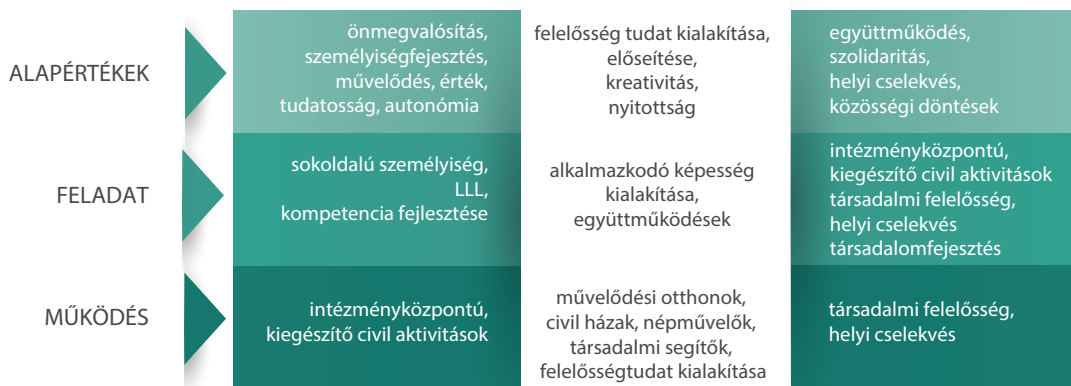
„A közösségi művelődés fogalma a közművelődéshez, mint eddig használt és általában a művelődési házakra vonatkoztatott kulcsfogalomhoz képest kiterjesztett értelemben van jelen a programban, a közösségfejlesztés által kidolgozott módszertan teljes készletét felhasználva. A közösségi művelődés ebben az értelemben több mint a helyi társadalomban zajló közművelődési folyamatok összessége. Nem központi kultúrpolitikai célok megvalósításaként, hanem a helyi közösségi kezdeményezések társadalmi hálózatba fonódó nemzeti együttműködésként látja, láttatja a művelődés komplex folyamatát, rendszerét. A közösségi művelődés a magyar közművelődés megújulásának alapja, valamennyi szakág közös nevezője, integrálója.”³

Juhász Erika, aki a magyar felsőoktatás adekvát szereplője „humán tényezőkre épített társadalomfejlesztést” vizionál, amelyben kulcsszereplők a cselekvő közösségek. A közösségi művelődés gyakorlatának elterjesztését azért javasolja, mert szükséges az egyének identitástudatának fejlesztése, mivel az azonosságtudattal rendelkező egyén lehet az építőköve a kulturális demokráciának, ahol különféle (plurális sic!) közösségeken keresztül kapcsolódik – aktív és felelős – a helyi társadalmak fejlesztéséhez (Juhász, 2013. 38.o.). Közbevetőleg érdemes rögzíteni, hogy Richard Pine szerint a kulturális demokrácia: állapot, amelyben mindenki szabadon választja meg a kultúráját és rendelkezik hozzá azokkal a feltételekkel (ismeretekkel, a megismerkedés lehetőségeivel), hogy helyesen tudjon dönteni. A kulturális demokratizmus viszont az a folyamat, amellyel ennek lehetőségeit megteremtjük (Pine, 1981).

A közösségi művelődéssel kapcsolatos várakozások

A közösségi művelődés idealizált modelljét, az abban meghúzódó társadalom-, ad absurdum helyi társadalomfejlesztési lehetőségeket Németh János István mutatja be az alábbi sémán. Kétségtelen tény, a konstrukció nem azzal a céllal készült, hogy a közművelődés modellje helyett, hanem azzal együtt érvényesüljön a közösségi művelődés. „A két irányzat tartalmában, programjában, eszközeiben sokkal inkább egymás kiegészítője, semmint egymás leváltója, kizárója” (Németh 2013. 45.o.).

1.Ábra A közművelődés és a közösségi művelődés viszonya Forrás: Németh alapján, 2013. 46.o

Az előzőekben már citált kormányzati stratégiai dokumentumban természetesen manifesztálódnak az új doktrínától remélt eredmények is:

„Stratégiai célok, a közösségi művelődés társadalmi hatása

- Elsődleges cél a közösségek létrejöttének – szerencsés esetben újjraélesztésének, megerősödésének – elősegítése, ösztönzése, szakmai-módszertani támogatása, tehát a közösségek fejlesztése.
- A gazdasági versenyképesség növelése – a helyi gazdaságélénkítő, önfoglalkoztatást elősegítő sajátosságok kreatív feltárásával, az emberek társadalmi-gazdasági részvételének fokozása.
- Az együttműködésekben való gondolkodás és cselekvés képességének és a szűkebb-tágabb környezet megértése és alakítása vágyának és képességének fejlesztése.
- A szakterületet érintő képzési tematikákban, és a kapcsolódó területeken készülő szakpolitikai programokban a közösségi művelődés alapértékeinek érvényesítése, és a közösségfejlesztési módszerek alkalmazásának elősegítése.”

A közösségi művelődés érvényesülésének akadályozó tényezői

A helyi szintű közművelődési feladatellátásban és finanszírozásban öt lényeges változás történt az 1997. évi CXL törvény megalkotásakor:

- Definiálta az önkormányzatok számára – meglehetősen plasztikusan – a közművelődési feladatok körét.
- Előírta a településeknek – immár de jure –, hogy gondoskodni kell közösségi szinterről, a városokban a közművelődési feladatok intézményi keretek közötti ellátásáról, (ebben az esetben indifferens, hogy ki látja el a feladatot).
- Előírta az önkormányzatoknak közművelődési rendelet megalkotásának törvényi kötelezettségét (ez természetesen a könyvtári ellátást is tartalmazza).
- Lehetőséget biztosított a helyi kulturális szervezetek számára Közművelődési Tanács létrehozására, amely az „ágazatot” érintő valamennyi kérdésben javaslattevői, véleményezői jogot adott a társadalmi testületek részére.

A közösségi művelődés érvényesülése szempontjából négy jogalkotási manifesztumot emelnék ki a 2010-zel kezdődő kormányzati periódusból: a köznevelésről szóló törvényt, amely a közoktatási törvényt váltotta, a 2013-ban hatályba lépett önkormányzati törvény, amely az 1990. évi helyébe lépett, az átfogó civil törvény, amely több korábban érvényes jogszabályt váltott ki, illetve a már említett kulturális szaktörvény módosítását.

- A köznevelési törvénnyel illetve az önkormányzati törvénnyel lehetővé vált a közoktatási intézmények államosítása, a központi akarat dominanciája a helyi pedagógiai programokkal szemben; egy széles körben elterjedt intézménytípus, a közösségi szintértéként is bevált ÁMK modell is megszűnt: gyengítő tényező.
- Az új „civil” törvénnyel az egyesületek, alapítványok finanszírozásában is közvetlenebbül érvényesítheti befolyását a kormányzat, ahogy az NKA esetében is: gyengítő tényező.
- Továbbra is helyi feladat maradt a közművelődés: erősítő tényező.
- Az új alaptörvénnyel alkotmányosan is csökkent az önkormányzatok közhatalmi befolyása: gyengítő tényező.

A vidéki kulturális infrastruktúra fejlesztésére, a járások létrehozásához igazítottan a koncepciótervezet 2015 végéig 615 Integrált Községi Szolgáltató Tér (IKSZT) kialakítását irányozza elő az ötezer főnél kisebb lélekszámú települések viszonylatában.

Jelentős – szakmailag nehezen igazolható – változás a köznevelési és az önkormányzati törvény előírásából adódóan az általános művelődési központok jövője. Az utóbbi két, esetenként három évtizedben ezek az intézmények szervesültek – ahol a fiskális szempontot kiegészítette a helyi társadalom szükséglete –, így valódi lokális intézményekké alakultak, ahol az óvodás, sőt csecsemőkortól kezdődően a nyugdíjasok közösségéig mindenki intézményhasználóvá válhatott. Eredmény: horizontális integrációk a különféle generációk és életmódcsoportok között. Az ÁMK „a szocializáció feltételeinek szervező központja, a valóságismeret megszerzésének színhelye ... a lakóközösség önszerveződő képességének kibontakozása (sic!) és az osztársadalmi gyakorlat helyi újratermelésének színtere” (Szabó, 2005. 14.o.). Az ÁMK olyan közösségi színtér, amelyben szerencsésen találkozhatott a társadalmi elvárás a közoktatáson keresztül a lokális elvárásokkal a (közösségi) művelődésen keresztül és hatást gyakorolhattak egymásra. Ez az organizálódott rendszer a közoktatási feladatok államosításával megszűnik és ezzel az „A magyar közművelődés szakmapolitikai koncepciója”⁴ szellemiségével megy szembe, abban ugyanis a leghangsúlyosabb elem éppen a közösségi művelődés.

A helyi közösség cselekvőképességének fokmérője a Közművelődési Tanácsok helyzete. Az 1997. évi CXL törvény adta meg a lehetőséget arra, hogy a településeken működő kulturális tevékenységcsoportokhoz tartozó civil szervezetek Közművelődési Tanácsokat hívjanak életre, amelyek a helyi önkormányzatok kulturális feladatellátást érintő rendeletalkotási, személyi-, valamint koncepcionális döntéseinél javaslattevési, véleményezési jogot kapjanak. A másfél évtizede fennálló lehetőséggel a települések statisztikai nagyságrendű részén nem éltek az érdekeltek, ami hatásos indikátora a civil kurázi erejének.

A vertikális irányú kultúraterjesztés a redistribúció mechanizmusát idézi fel, amelyről elegendő tapasztalat áll a rendelkezésünkre történelmi félmúltunkból. Azért kívánczik ide e megjegyzés, mert a hivatkozott koncepció a közösségi művelődés sikere zálogaként ismét intézményközpontú megoldásokat ajánl, amelyben az állami szerepvállalás kikerülhetetlen. Közösségi alapú feladatellátás, társadalmi nyilvánosság, autonóm gazdálkodás a jelenkor viszonyai között, különösen a kisebb településeken nehezen kivitelezhető vállalkozás. Ugyanakkor a hálózatokká szerveződő lokális közösségek aktivitása, dinamikája a horizontális irányokat is átjárhatóvá teszi, amely így egy jóval autentikusabb és demokratikusabb kultúrpolitika kialakulásának kedvezne (Brachinger, 2010).

Összefoglalás

Hazánkban sem más a kultúra funkciója, mint értelmet és identitást adni az egyes személyeknek vagy csoportoknak, csak hogy az adott kultúra egyes személyein vagy csoportjain végül is egy előre meghatározott norma passzív befogadóit érti. A magyarországi kultúrpolitika alapját az 1989–90-es rendszerváltozás óta egy *völkisch*-népvezetési felfogás adja” (Marsovszky, 2011). Az ilyen típusú megközelítés tovább erősödött az un. Nemzeti Együttműködés Rendszerében. A Juhász Erika által ideálisként leírt helyzet, amelyben tehát „az egyének különböző közösségeken keresztül” integrálódnak a helyi társadalomba ellentétben azzal a kulturális életben és kulturális politikában (kultuskormányzás) tapasztalható gyakorlattal, ahol felerősödni látszik a Marsovszky által „előre meghatározott norma” passzív befogadásának igénye. A közösségi művelődés akkor lehet sikeres praxis és szemlélet, ha az állampolgárok minden héten szerepet vállalnak a közéletben, közösségük életében, ha hétköznapi dologgá válik participáció.

Hivatkozások

- ¹ 2011-2012-ben készítettem személyes interjúkat több településen az állampolgári, társadalmi aktivitás témakörében.
- ² az értékközösségek és a településközösségek tudatos megkülönböztetése
- ³ Álláspontom szerint a járási rendszer kiépítése és az önkormányzati feladatkörök jelentős elvonása ezt a módozatot jelentősen gyengíti.
- ⁴ http://admin.erikanet.hu/system/adatbazis_fajl.php?fajl_id=92895

Irodalom

Bánlaky Pál (2005): *A helyi társadalom mint kultúráközvetítő közeg*. In: Török József (szerk.): *Tér-társadalom-kultúra*. Csongrád Megyei Közművelődési Tanácsadó Központ. Szeged

Brachinger Tamás (2010): *Helyi hatalom és helyi közösségek egy hazai középvárosban*. Eötvös József Főiskola, Baja.

Brachinger Tamás (2010): *Helyi társadalom az önkormányzatban, önkormányzat a helyi társadalomban*. In: Kákai László (szerk.): *20 évesek az önkormányzatok*. Publiikon. Pécs.

Brachinger Tamás (2011): *Vannak-e világos távlatok és irányok a hazai kulturális szakpolitikákban?* In: Endrei Gábor (szerk.): *Andragógia és közművelődés. Régi és új kihívások előtt a közművelődés az új évtizedben*. Debreceni Egyetem. Debrecen.

Harkai Nóra (2006): *Közösség és közösségi munka*. Parola füzetek. Budapest, Közösségfejlesztők Egyesülete.

Juhász Erika (2013): *Mozaik a közösségi művelődés fogalmi kereteihez*. Szín. 18. évf. I. szám

Marsovsky Magdolna (2011): *Kultúra, kultúrpolitika és társadalmi integráció I*. http://galamus.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=52940%3Amarsovsky-magdolna&catid=80%3Ag7&Itemid=117&limitstart=4

Németh János István (2013): *A magyar közművelődés és a közösségi művelődés elmélet-történeti háttere, kapcsolatai*. Szín. 18. évf. I. szám

Pine, R (1981): *A kultúra demokratizálásának új útjai Nyugat-Európában. Kultúra és közösség*. 3. szám

Szabó Irma (2005): *Utópiák és valóság. Az elmélet és a gyakorlat ellentmondásai az általános művelődési központok fejlődésében*. PhD. értekezés tézisei. Debreceni Egyetem. Debrecen.

Varga A. Tamás és Vercseg Ilona (1998): *Közösségfejlesztés*. Magyar Művelődési Intézet. Budapest.

Warren, Ronald L. (1957): *Towards a Reformulation of Community Theory*. Human Organisation Vol. XV. 8-11.

